

FTAMP 15.21.41
ӘОЖ 159.955.4

DOI 10.47649/vau.2021.v61.i2.05

К.О. Казиев¹

¹Х.Досмухамедов атындағы Атырау университеті
Атырау қ, 060011, Қазақстан Республикасы
e-mail: kazi_karas@mail.ru

БОЛАШАҚ ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТАРДЫҢ РЕФЛЕКСИЯСЫН ДАМУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ

Бұл мақалада болашақ педагог-психологтардың рефлексиясын дамытудың педагогикалық шарттары теориялық талдаулар арқылы ашып көрсетіледі. Қазіргі заманғы педагогика және психология ғылымында рефлексия мәселесі субъектінің ішкі психикалық актісі мен күйін тану процесі ретінде тереңірек түсінуді қажет етеді. Сондықтан рефлексияның ішкі табиғатын, құрылымын және оны дамыту мүмкіндігін теориялық, практикалық және әдістемелік деңгейде зерттеудің қажеттілігі қарастырылып отырған рефлексия ұғымының өзектілігін айқындай түседі. Рефлексия ұғымының (оның өзіне тән сипаттамасын) және оны дамыту ерекшеліктерін талдау негізінде болашақ педагог-психологтардың рефлексиясын дамытудың педагогикалық шарттары ретінде рефлексивті іс-әрекетті ұйымдастыру, рефлексивті ортаны қалыптастыру, рефлексиялық іс-әрекетке қатысушылардың субъектаралық қарым-қатынасын белсендіру, рефлексивтілікті өзектендіру, бөліп көрсетіледі. Болашақ педагог-психологтардың рефлексиясын дамытудың педагогикалық шарттары барысында өзіндік «Мен» туралы түсініктері кеңейеді. Олар өзінің іс-әрекетіне қатысты рефлексивті болады және өз сезімдері мен тәжірибесін талқылауда белсенділік көрсетеді, сонымен қатар өзінің абырой-беделі мен ішкі әлеуетін ашады. Осы тұрғыдан алғанда мақалада болашақ педагог-психологтарды кәсіби даярлауда тиімді нәтиже беретін жолдардың бірі – рефлексиясын дамытуда педагогикалық шарттар міндеттері көкейкесті мәселе болып табылатындығы жайлы мазмұндалады.

Негізгі сөздер: рефлексия, шарт, рефлексивті іс-әрекет, рефлексивті орта, субъектаралық қарым-қатынас, рефлексивтік бағдар.

Кіріспе

Кез келген педагогикалық құбылысты нақты білім беру процесінде жүзеге асыру сол феноменнің (рефлексия) болуы және оның ары қарай дамуына белгілі бір шарттардың жиынтығын талап етеді.

«Рефлексия» түсінігінің анықтамасының көптігі, бәрінен бұрын, оның механизмінің әмбебаптылығымен байланысты, рефлексивті механизмнің көп қызметтілігі педагогика мен психология саласының зерттеушілерінің рефлексивтік мәселеге деген қызығушылықтары артуының шарты болып табылады. Жалпылай алағанда, рефлексия адамның өзін қоршаған әлеммен пәндік-әлеуметтік қатынасының мәнін түсіну және оған қайта мән беру, өзіне – өзі талдау жасай білу қабілеті ретінде қарастырылады.

Сондықтан зерттелініп отырылған мәселе болашақ педагог-психологтардың рефлексиясын дамытуға қажетті педагогикалық шарттарды айқындау үшін «педагогикалық шарттар» ұғымын нақтылауға, оларды бөліп көрсетуге назар аударылады.

Негізгі бөлім

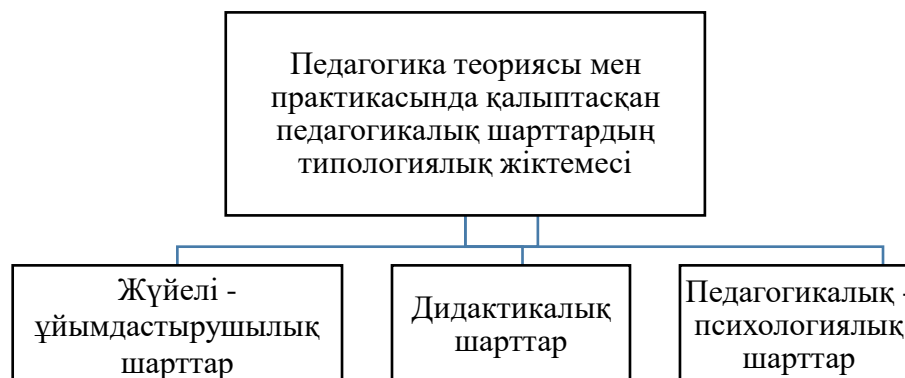
Осы орайда алдымен «шарт» ұғымына берілген анықтамаларға талдау жасалады. «Шарт» ұғымы айнала қоршаған құбылыстарға қатысты заттарды сипаттайтын философиялық категория. Мұнда зат немесе пән шартталған, ал шарт объективті әлемнің көптірлілігінің сыртқы заттарына қатысты алынады. Шарттардың құбылыстан немесе процестен тікелей

туындаған себептерден айырмашылығы ол құбылыстың пайда болуы және дамуы өтетін ортаны құрайды [1].

Философиялық, психологиялық және педагогикалық ғылымдарда «шарт» ұғымының анықтамасын мазмұны жағынан толықтыратын ұқсас көзқарастар қалыптасқан.

Н.В. Ипполитова шарттың педагогикалық аспектідегі мәнін үш мағынада анықтайды: біріншіден, шарт қандай да бір объектінің салдары мен жағдайларының жиынтығы; екіншіден, белгіленген жиынтық адамның дамуына, тәрбиесіне және оқуына әсер етеді; үшіншіден, шарттардың ықпалы дамыту, тәрбиелеу және оқыту процесін жылдамдату немесе бәсеңдету болып табылады, сонымен қатар шарттар олардың динамикасына және соңғы нәтижесіне әсер етуі мүмкін [2].

Жалпы ғылыми-педагогикалық зерттеулердің нәтижесін талқылап қорытындылау негізінде педагогика теориясы мен практикасында қалыптасқан педагогикалық шарттардың типологиялық жіктелімін төмендегідей бөліп көрсетуге болады (сурет 1)

Сурет 1. Педагогика теориясы мен практикасында қалыптасқан педагогикалық шарттардың типологиялық жіктелімі

Н.М. Яковлеваның пікірінше, педагогикалық шарттар білім алушылар тұлғасын дамытуға мүмкіндік беретін жүйенің тиімділігін қамтамасыз ететін білім беру процесіндегі іс-шаралар кешені [3].

Жалпы алғанда, шарт кез келген заттың қоршаған әлеммен қарым-қатынасын білдіретін категория ретінде белгілі бір іс-әрекеттің жүзеге асырылуына мүмкіндік туғызатын орта деп түсіндіріледі.

Зерттеу жұмысымыздың негізі болашақ педагог-психологтардың рефлексиясын дамыту болғандықтан, бұл құбылыстың дамуына белгілі шарттар қажет. Өйткені, болашақ педагог-психологтарды кәсіби даярлау педагогикалық ортада, нақтырақ айтқанда, педагогикалық жүйеде өтетін педагогикалық процесс және оған қажетті педагогикалық шарттардың айқындалуы маңызды.

Осы орайда болашақ педагог-психологтардың рефлексиясын дамытудың педагогикалық шарттарын айқындауда әдіснамалық тұғырларды мақсатты қолдану тиімді болып табылады.

Осы тұрғыдан алғанда, педагогикалық шарттардың кешенін болашақ педагог-психологтардың рефлексиясын дамытуға мүмкіндік беретін арнайы құрылған жағдайлардың ұтымды үйлесуі деп түсінеміз. Сондай-ақ осы педагогикалық шарттар өзара байланысты болып, бірін-бірі толықтырғанда ғана нәтижеге қол жеткізуге болады.

Шетелдік ғалымдардың (Д. Шон, т.б.) психологиялық ғылыми-зерттеу еңбектерінде рефлексивті процестердің пайда болуына қажетті негізгі төрт шарт бөліп көрсетіледі:

Біріншіден, рефлексивтік процесс ағымдық іс-әрекетте кездейсоқ туындаған белгісіздікке берілетін жауап ретіндегі адамның дамуы үшін жағдаятты, өзін-өзі, кедергіні немесе күтпеген жағдайды қабылдауы. Бұл адамның алдынан шығып отыратын проблемалар, мысалы: ерекше қымбат адамның сыни ескертпесі, қарым-қатынастағы сәтсіздік, жаңа жағдайға таңдану немесе физикалық ауыр сезіну. Туындаған қиындық «даму немесе өсу нүктесі» болуы мүмкін. Немесе «қатты ойлану және көңіл бөлуге себеп болатын ішкі конфликтінің туындауын сипаттайды, өзіне сенімсіздікті, күдіктенуді, тұрақсыздықты сезіну салдарынан да болуы мүмкін. Туындаған белгісіздік қажеттілік рефлексияның пайда болуы үшін жеткіліксіз жағдай болып табылады.

Екіншіден, бақылаудың ішкі локусы немесе осы туындаған жағдаятта адамның өзінің жауапкершілігін сезінуі, проблеманы шешуге ынтасының пайда болуы және дайындығының ішкі рефлексивтік жұмыстың көмегімен өзін-өзі дамытуына әсер етуі.

Үшіншісі, туындаған белгісіздікті жою үшін рефлексивтік дағдының жеткіліктілігі. Рефлексиясы әлсіз дамыған адамда бұл жағдайда ынтасы мен ниеті аздық етеді, ол адамда шарасыздық, өзіне сенімсіздік тудыруы мүмкін.

Төртіншіден, бұл қоршаған ортаның рефлексивті процеске қолдау көрсетуі. Осындай орта жоқ болған жағдайда адам соған сай келетін ішкі ортаға тәуелді болады, сырттағы қысымға қарамастан рефлексивті процесті қолдайды [4].

Г.Г. Ермакова зерттеуінде жоо-ы студенттерінің оқыту процесінде кәсіби рефлексиясын дамытудың педагогикалық шарттары бөліп көрсетіледі. Олар: педагогтың арнайы ұйымдастырылған рефлексивтік іс-әрекеті; рефлексивті ортаның болуы; педагогтың рефлексивтілігін өзектендіру; рефлексивті іс-әрекетке қатысушылар арасындағы субъектаралық қарым-қатынасты белсендендіру; педагогтың кәсіби рефлексиясын дамытудың білім беру бағдарламасын пайдалану [5].

Ендігі кезекте болашақ педагог-психологтардың рефлексиясын дамытудың педагогикалық шарттары теориялық тұрғыдан негізделеді.

Бірінші өте маңызды шарт оқу барысындағы арнайы ұйымдастырылған рефлексивті іс-әрекет болып табылады, ол студенттердің оқу-танымдық әрекетінің стратегиясын ғана емес, осы әрекеттерді орындау дағдыларын қалыптастырады. Рефлексивтік іс-әрекет адамның өз тәжірибесін меңгеруге белсенді қарым-қатынас формасын анықтайды. Онда әрекетке тән өзіндік ерекшеліктердің ішінде мақсатқа бағыттылық, саналылық, өзгертушілік сипаты және оның құрылымдық компоненттерінің өзара байланысы маңызды рөл атқарады.

Екінші өзіндік орны бар шарт рефлексивтік ортаны қалыптастыру болып табылады. Рефлексивтік орта дегеніміз әлеуметтік-психологиялық және кәсіби ресурстарды өз бетімен зерттеу, түзету мүмкіндіктерін ашатын тұлғаны дамыту шарттарының жүйесі.

Рефлексивтік ортаның функциясы тұлғада рефлексияға деген қажеттіліктің пайда болуына мүмкіндік туғызады. Рефлексивтік ортада туындаған белгісіздік, өзара әрекеттесудің дағдылы емес жағдаяты, конфликті, жаңа білімді қабылдаудағы проблемалық тұлғалық кәсіби дамуға алаңдаушылық тудырып, педагогтың қайтадан бағдарлануына мүмкіндік береді. Рефлексивтік ортаны құрудың мақсаты педагогты оқу процесі мен кәсіби рефлексияны дамытудан шеттетуді жояды.

А.А. Бизяеваның пікірінше, «рефлексивтік – инновациялық орта» ынтымақтастық қарым-қатынасты, таңдау жағдайын орнататын, нәтижесінде өзін тұлға әрі маман ретінде білу түсініктерін өзгертеді [6].

Болашақ педагог-психологтардың рефлексиясын дамытудағы рефлексивті орта бұл ЖОО-дағы оқыту процесі (сабаққа қатысу, сессияны тапсыру) ғана емес, сонымен бірге студенттің кәсіби іс-әрекет процесі ретіндегі практиканың сан алуан түрі, атап айтқанда, оқу-таныстыру практикасы (1 курс, 2 семестр), педагогикалық-психологиялық практика (2 курс, 4 семестр), педагогикалық практика (3 курс, 6 семестр) және өндірістік педагогикалық практика (4 курс, 8 семестр). Студенттер осындай практика түрлерінен өту барысында нақты кәсіби іс-әрекетпен танысады, өзіне және өзінің болашақ кәсіби іс-әрекетіне қатынасы бойынша рефлексиялауға саналы қажеттілігі туындайды. Міне осы мәселеге баса назар аудару қажет.

Рефлексивтік ортаны құруда болашақ педагог-психологтарды оқу әрекетінен шеттетпеу керек, кәсіби тұрғыдан жүзеге асыру тәсілі ретінде кәсіби рефлексияны дамытудан бастау қажет. Осы іс-әрекеттің негізгі бағыттары - экзистенциалды феномен және оның мәні, педагогтың тұлғалық сапасының қауіпсіз диагностикасын іске асыруы және оның нәтижелерін кәсіби өсуде қолдану құндылықтары.

Үшінші шарттардың бірі рефлексиялық іс-әрекетке қатысушылардың арасындағы субъектаралық қарым-қатынасты белсендіру болып табылады. Бұл шарт оқыту процесіндегі рефлексивтік іс-әрекет барысында оның теңқұқылы субъектілерінің «оқытушы мен студент» қарым-қатынасының ерекшелігін белгілейді. Олардың жалпы әрекеті синхронды өтеді, әрқайсысы бірін-бірі толықтырады, оларда ішкі өзіндік ерекшелік сақталады, бұл ауысуларда кәсіби рефлексия механизмдері сипатталады. Субъектілер арасындағы қарым-қатынас өте құнды, олар әрекеттердің бірлігін, күштерін және арасындағы байланыстарды қамтамасыз етеді. Осының арқасында студенттің мүмкіндіктері, тәжірибесі мен ішкі ресурстары, сондай-ақ оқытушының шеберлігі ашылады. Бұл екі жақтың да жоғары нәтижеге жетуіне мүмкіндік туғызады. Рефлексивтік іс-әрекеттегі субъектілер арасындағы қарым-қатынас нәтижесі бірін-бірі түсінуі, бірлескен шығармашылық пен ынтымақтастық.

Рефлексивтік іс-әрекет үшін субъектілер арасындағы тиімді қарым-қатынас көрсеткіштерінің қатары тән, олар: адекваттығы, бірлескен ұстанымның келісімділігі, бір-біріне қызығушылық тудыруы, өзара байланысты жауапкершілік пен қолдау көрсетуі. Рефлексивтілік педагог-психологтың коммуникативтік және әлеуметтік-перцептивтік қабілеттерінен байқалады, оның кәсіби сана-сезімінің деңгейіне негізделеді.

Рефлексивтілігін өзектендіруді төртінші шарт ретінде қарастыруға болады. Рефлексивтілік бұл рефлексивті іс-әрекеттегі оған қатысушылардың субъектілік ұстанымының бейнеленуі.

Болашақ педагог-психологтардың рефлексиясын дамытуда субъектілік ұстанымды, өзінің кәсіби қызығушылығын түсіну және нақтылау, кәсіби маңызды сапаларын қалыптастыруға мүмкіндік беретін интерактивтік технологияларды қолдану қажет. Ол әртүрлі проблемалық тапсырмаларды, іскерлік (рөлдік) ойындар, жеке психологиялық, супервизор (сырттай бақылаушы) топтарындағы аса күрделі жағдайларды талдауға мүмкіндік береді.

Н.Д. Хмель, Н.Д. Иванова, Т.Я. Яковец, Б.Ф. Зикринова студенттердің өздігінен білім алуы өз еркімен ішкі сұранысы арқылы білім, білік және дағдыны өздігінен жетілдіру мақсатында ізденуге және әлеуметтік тәжірибені меңгеруге бағытталған дербес танымдық іс-әрекет, тұлғалық және кәсіби маңызды белсенділік, өзін-өзі басқаруы, өзін-өзі реттеуі деп сипаттайды [7].

Сонымен бірге рефлексивтілігін өзектендіру болашақ маман ретінде өзінің кәсіби ұстанымын қайтадан қарастыру қажеттілігін тудырады. Ол өзін-өзі жүзеге асыру немесе іс жүзінде өзін-өзі көрсету, өзін-өзі тану, өзін-өзі дамыту процестеріне назар аударуды талап етеді. Рефлексия тұлғаның өзін-өзі ұйымдастыруы, оның объект туралы білімін нақты

әрекетпен байланыстыра алуы. Бұл сапаның барлық адамда болуы айналаны өзгертуге, өмірді мәнді етуге ықпал етеді.

В.И. Волюнкин тұлғаның өзін-өзі тануы мен өзіндік сана сезімін оның өзін-өзі дамытуының негізі ретінде қарастырады. Оның пікірінше, өзін-өзі жүзеге асырудың шарты, өзін-өзі іс жүзінде көрсету процесіндегі қажетті алғышарт. Өзін-өзі жүзеге асыру тұлғаның практикалық іс-әрекеті, яғни өзінің идеясын, көзқарастарын, мақсаты іске асыратын, қызығушылығын жете түсіну қабілеті, сондықтан тұлға өзінің жаңа мүмкіндіктерін ашады, өзін тереңірек тани түседі. Өзін-өзі жүзеге асыру өзін-өзі танудың аяқталған циклі емес, керісінше бастауы, ол тұлғаның өзін-өзі дамытуының негізгі шарты болып табылады [8].

Қорытынды

Болашақ педагог-психологтардың рефлексиясын дамытуда өзінің әрекетін бақылау қабілетінің, позитивті «Мен-тұжырымдамасының» болуы, педагогикалық практикаға қатынасындағы рефлексивтік ұстанымы, диалогқа дайындығы, рефлексивтілік, сыни ойлауы, қарым-қатынастың сындарлығы, рефлексивті ортадағы тұлғалық және кәсіби өзіндік санасы, зерттеушілік бағытының болуы маңызды рөл атқарады.

Сондықтан, В.Г. Мараловтың ұсынған түсініктерін бейімдей отырып, зерттеуімізде «Мен – болашақ педагог-психолог» кәсіби тұжырымдамасын пайдаланамыз. Демек, рефлексивтік бағдар – бұл өзіне мотивациялық-құндылық, когнитивтік және іс-әрекеттік компоненттерді енгізетін күрделі жүйелі білім беру. Әрбір компонент құраушы элементтер кешенінен тұрады, олардың қалыптасу дәрежесі және арасындағы байланыстары олардың сыртқы көрінісін жете ұғынылған кәсіби «Мен-тұжырымдамасы» формасында анықтайды [9].

Болашақ педагог-психологтардың рефлексиясын дамытудың педагогикалық шарттары мен моделін дайындаудың маңызды аспектісі оларды концептуалды деңгейде ұсынуды қажет етеді.

Жоғарыда мазмұндық сипаттама бере отырып, бөліп көрсетілген педагогикалық шарттар жүйесі болашақ педагог-психологтардың рефлексиясын дамытуға мүмкіндік туғызады, ол кәсіби іс-әрекеттің табыстылығы мен тиімділігінің негізі.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Ертарғынқызы Д. Жоғары мектепте болашақ әлеуметтік педагогтардың кәсіби идеясын қалыптастыру жүйесі 6D012300: док. PhD ... дис. – Алматы, 2017. – 152 б.
- 2 Ипполитова Н.В. Сущность и функции методологического подхода в педагогическом исследовании // Преподаватель XXI век. – 2011. – Т. 1, №3. – С. 57-60.
- 3 Казиев К.О. Болашақ педагог-психологтардың рефлексиясын дамытудың ғылыми негіздері 6D010300: док. PhD ... дис. – Нұр-Сұлтан, 2020. – 164 б.
- 4 Казиев К.О. Рефлексияны дамытудың негіздері. Оқу құралы-Атырау, 2019-128 б
- 5 Ермакова Г.Г. Педагогические условия развития профессиональной рефлексии педагога: дис. ... канд. пед. наук. 13.00.01. – Оренбург, 1999. – 153 с.
- 6 Бизязева А.А. Психология думающего учителя: педагогическая рефлексия Псков: ПГПИ им.С.М.Кирова 2004. – 216 стр
- 7 Сапаргалиева А.Ж. Совершенствование профессиональной подготовки педагога-психолога как специалиста помогающих профессий; дис. док. PhD 6D010300 Талдыкорган, 2015. – 165 б.
- 8 Волюнкин В.И. Основы саморазвития личности: учеб. пос. – Астрахань: Из-во «Сорокин Роман Васильевич», 2012. – 52 с.
- 9 Маралов В.Г. Основы самопознания и саморазвития: учеб. пособие. – Изд. 2-е, стер. – М.: Академия, 2004. – 250 с.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ РЕФЛЕКСИИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ-ПСИХОЛОГОВ

В данной статье раскрывается сущность педагогических условий развития рефлексии у будущих педагогов-психологов. В современной педагогике и психологической науке проблема рефлексии требует более глубокого осмысления как процесса познания внутреннего психического акта и состояния субъекта. Поэтому необходимость изучения внутренней природы, структуры рефлексии и возможности ее развития на теоретическом, практическом и методическом уровне определяет актуальность рассматриваемого понятия рефлексия. На основе анализа феномена рефлексии (ее характерных особенностей) в качестве педагогических условий развития рефлексии у будущих педагогов-психологов определены формирование рефлексивной среды, активизация межсубъектных отношений участников рефлексивной деятельности, актуализация рефлексивности. С этой точки зрения под комплексом педагогических условий мы понимаем рациональное сочетание специально созданных условий, позволяющих развивать рефлексии будущих педагогов-психологов. Также результат может быть достигнут только тогда, когда эти педагогические условия взаимосвязаны и дополняют друг друга. В ходе соблюдения педагогических условий развития рефлексии у будущих педагогов-психологов формируется свое «Я», они рефлексивны по отношению к своей деятельности, проявляют активность в обсуждении своих чувств и переживаний, раскрывают свой внутренний потенциал. Таким образом, выявление педагогических условий развития рефлексии является одним из эффективных путей в профессиональной подготовке будущих педагогов-психологов.

Ключевые слова: рефлексия, условия, рефлексивная деятельность, рефлексивная среда, межобъектное общение, рефлексивная ориентация.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF FUTURE TEACHERS-PSYCHOLOGISTS' REFLECTION

This article reveals the pedagogical conditions for the development of future teachers-psychologists' reflection with the help of theoretical analysis. Based on the analysis of the phenomenon of reflection (its characteristics) and the features of its development, the organization of reflexive activity as pedagogical conditions for the development of future teachers-psychologists' reflection, the formation of a reflexive environment, the activation of intersubjective relations of participants in reflexive activity, the actualization of reflexivity are distinguished. The ideas of future teachers-psychologists about their "I" in the course of pedagogical conditions for the development of reflection are expanded. They are reflexive in relation to their activities and are active in discussing their feelings and experiences, as well as revealing their dignity and inner potential. From this point of view, one of the ways that give effective results in the professional training of future teachers-psychologists is that the tasks of pedagogical conditions are an urgent problem in the development of reflection.

Key words: reflection, condition, reflexive activity, reflexive environment, inter-object communication, reflexive orientation.

References

- 1 Ertarğynqyzy D. Joğary mektepte bolaşaq äleumettik pedagogtardyň käsıby idelyn qalyptastyru jüiesi 6D012300: dok. PhD ... dis. – Almaty, 2017. – 152 b.
- 2 İppolitova N.V. Suşnöst i funktsii metodologicheskogo podhoda v pedagogicheskom issledovanii // Prepodavatel XXI vek. – 2011. – T. 1, №3. – S. 57-60.
- 3 Kaziev K.O. Bolaşaq pedagog-psihologtardyň refleksiýasyn damytudyň gylymi negizderi 6D010300: dok. PhD ... dis. – Nür-Sülтан, 2020. – 164 b.
- 4 Kaziev K.O. Refleksiany damytudyň negizderi. Oqu qūraly-Atyrau, 2019-128 b
- 5 Ermakova G.G. Pedagogicheskie uslovia razvitiya profesionālnoi refleksii pedagoga: dis. ... kand. ped. nauk. 13.00.01. – Orenburg, 1999. – 153 s.
- 6 Bizäeva A.A. Psihologia dumaiuşego uchitelä: pedagogicheskaiia refleksia Pskov: PGPI im.S.M.Kirova 2004. – 216 str
- 7 Sapargalieva A.J. Sovershenstvovanie profesionālnoi podgotovki pedagoga-psihologa kak spetsialista pomogaiuşih professi; dis. dok. PhD 6D010300 Tal'dykorgan, 2015. – 165 b.
- 8 Volynkin V.İ. Osnovy samorazvitiya lichnosti: ucheb. pos. – Astrahän: İz-vo «Sorokin Roman Vasilevich», 2012. – 52 s.

9 Maralov V.G. Osnovy samopoznania i samorazvitia: ucheb. posobie. – İzd. 2-e, ster. – M.: Akademia, 2004. – 250 s.

Information about author:

Karas Kaziyeu, PhD, Associate professor of Psychology and Special Education Chair, Kh. Dosmukhamedov Atyrau University, Atyrau, Kazakhstan, E-mail: kazi_karas@mail.ru, ORCID 0000-0002-0906-8381